

ŽARKO PUHOVSKI

Institucijski subjekt političnega pluralizma

(Jugoslovanski primer)

Popolnoma jasno se zdi, da je v javnosti razmeroma široko soglasje (eno izjemno redkih soglasij, ki sploh so) o tem, da Jugoslavija kot politična skupnost ni samo v krizi, ampak da je sploh vprašljiva. Ta trditev je po eni strani empirično preverljiva, po drugi strani pa je sestavni del okvira, znotraj katerega mora razumni politični dejavnik iskati koordinate za lastno vedenje. Če predpostavimo – in ne samo na podlagi avtorjevih simpatij, ampak na podlagi široko uporabljenega javnega samorazumevanja tako uradnih kakor tudi alternativnih pretendentov na položaj političnih subjektov – če torej predpostavimo, da je takšen dejavnik demokratično naravnani, potem bodo opcije, ki bo nanje naletel, resda nekoliko številnejše, vendar pa še vedno daleč od določenosti, ki bi mu dejavnost olajševale.

Predpostavljeni demokratično naravnani politični dejavnik se potemtakem sooča z razmerami, v katerih Jugoslavija ni več vprašljiva samo zato, ker je režim skoraj povsem izgubil legitimnost, pa tudi ne zato, ker je vsakdanje politično, družbeno in kulturno funkcioniranje države komaj še mogoče – da o ekonomskem niti ne govorimo. Pomembnejši, sploh poglobitveni razlog vprašljivosti razmer, o katerih govorimo, je v tem, da nima nikakršnega predsedena, ki bi nakazoval možnost demokratičnega delovanja v Jugoslaviji, in tudi ne možnosti njene demokratične konstitucije. Možni nasledek tako pojmovanih razmer, ki so ga v preteklih desetletjih večkrat preizkusili, je odstopanje od demokratičnega delovanja v imenu ohranjanja Jugoslavije kot nevprašljivega političnega dejstva. Značilno je, da si narobnega primera, namreč poskus demokratičnega delovanja za ceno opuščanja jugoslovanske poti, prav do nedavnega skoraj ni bilo zamisliti. Danes, ko ni več tako, se smisel jugoslovanskega političnega »okvira« delovanja pojavlja na novi način, in sicer kot problem.

Na podlagi obstoječega stanja se zdi, da je logično Jugoslavijo razumeti veliko prej kot *nalogo* in manj kot program; jugoslovanska določilnica demokratičnega programa zato v prvi vrsti opozarja na dejstvo, da obstaja ozemlje s tem imenom in da ostajajo ljudje, ki na tem ozemlju živijo; demokratska naloga je zato v tem, da se določi proceduralne, formalne pogoje, v katerih bodi ti ljudje po predpostavki, ki temeljijo na izkušnji mnogih sodobnih držav, po negativni pa tudi v tem, da so z Jugoslavijo marsikaj poskušali, vendar je nikoli niso demokratično uredili in legitimirali – živeli bolje (ali vsaj manj slabo). Ta »najmanjši skupni imenovalc« jugoslovanstva bi moral zbrati tudi tiste (demokratično naravnane) politične dejavnike, katerim je Jugoslavija preprosto Domovina, tudi tiste, ki jo komaj prenašajo, skratka vse, ki zavestno pristajajo na to, da živijo v demokratično urejeni Jugoslaviji.

Po drugi strani je namera o demokratični preureditvi Jugoslavije objektivno

nemogoča, ker je Jugoslavija pojem (ne posebno popularen v nezanezmarljivih delih njenega ozemlja in njenega prebivalstva), katere politično vsebino (vse družbe so v bistvu iz te izvedene) so v sedmih desetletjih njenega pravnega obstoja večkrat radikalno spremenili. Zato v tem kontekstu preprosto ni mogoče govoriti o reorganizaciji, preobrazbi, reformi itd., ker bi na ta način od današnje Jugoslavije ne ostalo veliko, da o prejšnjih niti ne govorimo. Drugače povedano: demokratično integriranje (v filozofsko in sociološko relevantnem razumevanju pojma) pomeni ravno ponovno vzpostavljanje skupnosti na novih osnovah, to pa vključuje tudi njeno novo opredelitev (legitimiranje).¹ Z Jugoslavijo je to mnogo lažje storiti, in sicer zato, ker je bila njena vsebina za različne politične dejavnike različno določena, vedno pa je šlo za posledico političnega delovanja – kot pa bi bilo to možno z nacionalno predeterminiranimi skupnostmi, v katerih se, po ideološki predpostavki, njeni člani v bistvu narojevajo. Skratka, demokratične težnje znotraj danih in v zadnjih letih še posebej subjektiviranih nacionalnih okolij pomenijo nedvomen pomemben korak k slabitvi homogeniziranja (ki med drugim nastopa namesto z voljo posameznikov legitimirane integracije) jugoslovanskih narodov; te težnje so v bistvu še naprej določene z nacionalnim kontekstom in ostajajo njihovi atributi. Demokratično prizadevanje na jugoslovanski ravni pa ima le, nasprotno, zaradi že omenjenih razlogov, priložnost, da Jugoslavijo naredi za svoj atribut. Zato je, med drugim, tudi mogoče reči, da je nacionalno osredinjeno demokratično prizadevanje »bolj realistično«, predvsem pa mnogo jasneje vnaprej določeno z zgodovinskimi in drugimi kontekstualnimi momenti, medtem ko je jugoslovansko demokratično integriranje v sedanjih razmerah v marsičem zares podobno utopiji;² ima pa nekaj šans zato, ker je v veliko manjši meri preliminarno določeno (jugoslovanska demokratična tradicija je namreč očitno kilava).

Poleg tega pa nacionalno opredeljevanje demokratičnega substrata vsaj deloma spravlja v sumljivo luč tudi temeljno izhodišče same demokracije, državljana kot abstraktne osebe, ki jo do drugih opredeljuje njena enakost (ki pa kot enakost smiselno ne bi bila mogoča, če je ne abstrahiramo od posamičnih bivanj). Kajti po že več kot dvesto let stari meritorni opredelitvi državljana je le-ta kot citoyen opredeljen kot posamezni politični subjekt, od katerega so abstrahirane tiste individualne lastnosti, ki so sicer odločilne za njegovo vsakdanje življenje. Ker demokratična vzpostavitev skupnosti niti teoretično ni možna, če se ne vzpostavi na podlagi predpostavke o državljanu, se postavlja načelno – v posledicah pa seveda tudi politično – vprašanje o razlogih, zaradi katerih bi politični položaj, ki izhaja od (abstraktnega) državljana,³ zastopal njegovo načelno konkretiziranje na etnični podlagi (kar je za vsako v temelju nacionalno zastavljeno demokratično stališče načelno neizbežno). Tudi če zanemarimo v marsičem ne dovolj jasne odnose do

¹ Glej tudi, Ž. Puhovski, »Aporetika 'real-socialističnih' reform«, Naše teme, Zagreb, 1–2/1989.

² Pri tem mora biti jasno, da je demokratično izvedena utopija načelno nemogoča – zaradi principialne razlike med utopijsko podobo in resničnostjo je za uresničenje takšne podobe povsod potrebna enormna energija (v političnem smislu: sila), ki bi mogla skrajšati čas samouresničitve, zato nimajo nobenega smisla »proceduralne skrivalnice« (na primer demokratičnega tipa), ki bi za utopijo značilno fundamentalno nestrpnost lahko še bolj razburkale. Zato je primerjanje z utopijo, o čemer tu govorimo, smiselno samo v popolnoma splošnem pomenu širšega razumevanja utopije kot v doglednem času neuresničljive opcije.

³ Ideja, da se iz vidika tako imenovanega »konkretnega posameznika« utemelji demokratična pozicija, ni izvedljiva preprosto zato, ker se konkretni ljudje med seboj toliko razlikujejo, da je načelo enakosti, brez katerega ni demokracije, neizvedljivo. V filozofskem smislu doživljajo očiten neuspeh prizadevanja, da bi konkretne posameznike pojmovali kot temelj filozofsko-zgodovinskih (v ne preveč oddaljenih posledicah pa tudi političnih) pozicij, kar je paradigmatično prikazano pri Marxu v uvodnih poglavjih *Nemške ideologije*, še zlasti v poglavju »Feuerbach«. V teoretsko-političnem smislu se ta neuspeh izraža v nujnosti povezovanja liberalne tradicije z demokratično, kar je značilno za evropsko politično teorijo in prakso zadnjih sto let.

manjših drugih narodov (predvsem pa v odnosu do statusa državljana, ki se nacionalno sploh ne opredeljuje), ostaja naslednji problem: ni logično, da se komaj izborjeno (še le na teoretski ravni) pozicijo državljana poskuša razširiti na najbolj obsežno polje delovanja, ki je v danem trenutku na voljo? Takšno polje delovanja – določeno z mednarodnim pravom, državno tradicijo in prakso različnih prizadevanj zadnjih desetletij – je ravno Jugoslavija (tako dolgo, dokler – kar je rečeno tudi v vrsti političnih pobud – Evropa ne bo dani okvir političnega delovanja vseh njenih državljanov).

Pozicija državljana velja za podlago ne samo nasproti subjektiviranju, ki je bilo za Jugoslavijo značilno v vsem njenem povojnem obstoju (izključno v razredni oziroma nacionalni podobi), temveč tudi nasproti dejstvu o očitni nemožnosti obstoja jugoslovanskega državljana v vseh verzijah jugoslovanskih političnih sistemov (od prvega do zadnjega). Medtem ko v začetku ni bilo volilne pravice npr. za ženske in za pripadnike nekaterih manjšin, so v poznejših verzijah to pravico odvzemali na politični podlagi – in nazadnje smo prišli v razmere popolne neenakopravnosti na podlagi dejstva, da družbenopolitični zbori omogočajo večkratno volilno pravico članom »družbenopolitičnih organizacij«, če sploh ne govorimo o političnih privilegijih, ki jih imajo zaposleni prek zbora združenega dela. Zaradi vsega tega izhaja pozicija državljana od sklicevanja na naravno pravo, saj pozitivno-pravne utemeljitve ni. Suverenost naroda (pravzaprav ljudstva, populusa, demosa) je zgrajena na tej naravno-pravni podlagi človekovih pravic, (med katerimi je temeljna pravica sodelovanje pri konstituiranju bistvenih določil skupnega življenja).

Kadar govorimo o demokratični skupnosti, ki je utemeljena v položaju državljana in naroda (ljudstva) in se izraža skoz splošno in enako volilno pravico, tedaj to jasno nakazuje, da govorimo o pravni državi in delitvi oblasti v njej (kar upošteva vsaka spoštovanja vredna demokratična teorija oblasti),⁴ in da je govor o neodvisnosti sodstva in o dejavnem nadzoru parlamenta nad vsemi posli države (vključno seveda z vojsko). Jugoslovanski narod (ljudstvo), ki se vzpostavlja s splošno in enako volilno pravico državljanov Jugoslavije (česar iz že omenjenih razlogov ni zdaj ne na občinski ne na republiško-pokrajinski ravni, na federativni ravni pa preprosto zato ne, ker sta v zvezni skupščini dva paritetna zbora) – in pri tem predpostavljen kot nadnacionalna tvorba. Pravzaprav bi prej vsaj figurativno lahko rekli, da demokratično pojmovanje zastopa *podnacionalni* položaj (ker izhaja od posameznika, državljana in ne od nevprašljivo dane skupnosti, kolektivitete), oziroma *mimonacionalni* tip konstitucije (ker je že v samem pojmu državljana zapostavljeno tudi abstrahiranje od nacionalnih pripadnosti). Po drugi strani pa je demokratično načelo večine (vključno s pravicami manjšin) – na ravni federacije – relativirano s posebnim zborom federalnih enot, katerega konstitucija je po eni strani izpeljana iz načela varstva manjšine, po drugi strani pa tudi iz tradicionalne, liberalno utemeljene federativne ideje. Dejstvo, da so »poblaščenca« posameznih jugoslovanskih narodov tako rekoč užaljeni in prizadeti ob sami možnosti, da se o njihovih narodih govori kot o manjšinah v Jugoslaviji (čeprav so vsi narodi v Jugoslaviji statistično gledano manjšine), opozarja tudi na dvojnost njihovih demokratičnih opredelitev. Kajti ne gre za zapostavljanje nacionalnih interesov, temveč za njihovo korelacijo, morda z drugače konstituiranimi interesi vseh držav-

⁴ Prim, G. Leibholz, *Strukturprobleme der modernen Demokratie*, Athenäum-Fischer, Frankfurt 1974, zlasti »Demokratie und Wahlrecht«; H. F. Pitkin, *The Concept of Representation*, U.C.P. Berkley, Los Angeles and London 1967, in klasično stališče J. S. Milla o predstavniki vladavini, v J. S. Mill, *Izabrani spisi*, II., Informator, Zagreb 1989.

ljanov te dežele. Zato moramo biti previdni tudi glede vse pogostejšega demoniziranja »majorizacije«, ki bi jugoslovanskim narodom bojda prinesla demokratično konstituiranje federativne države. Ni namreč čisto jasno, zakaj bi moralo biti za posameznika – zanj pa v prvi vrsti gre – manj problematično to, da je majoriziran v lastnem narodu (kar se logično tudi pogosto dogaja), kot pa to, da ga skupaj z drugimi pripadniki istega naroda majorizira večina druge (drugih) nacionalnosti. Navsezadnje pa je vsako življenje v skupnosti z drugimi, torej: ko-eksistenca v polnem pomenu besede, življenje, ki ga nenehno spremljajo majorizacije na različnih ravneh – in vse, kar je pri tem mogoče storiti, je, poskrbeti, da posledice majorizacije ne bodo v nobenem pogledu pogubne za posameznikov obstoj; takšnim zahtevam pa najbolje ustreza demokratična konstitucija (ob predpostavljenih pravilih varstva posameznosti in posebnosti, toda tudi s predpostavko, da je uveljavljena ločitev zasebne in javne »sfere«), kar je edina oblika *civiliziranega majoriziranja posameznika*.⁵

Do takšne majorizacije pride prek volivnih rezultatov, se pravi, prek opredelitev za nekatera od predlaganih političnih načel, programov, idej, ki so volilnem procesu ponujeni. Pri tem pluralizem predpostavlja predvsem neomejeno izražanje idej, ki so prisotne znotraj skupnosti in demokratično (v končni posledici: večinsko) izjavljanje o njih (s tem, da temeljne naravne, torej: predsystemske pravice posameznikov in manjšin vseh konstitucijskih tipov ne morejo biti vprašljive).⁶ Vendar pa s tem še niso niti zastavljeni kaj šele rešeni pogloblitni teoretski pa tudi operativni problemi političnega pluralizma. Kajti delovanje, ki bi morebiti lahko izkoristilo očitno razpadanje jugoslovanskega političnega sistema za to, da bi vzpostavilo demokratično konstituirano skupnost, se ne more zadovoljiti samo z zanižanjem obstoječega stanja ali pa s posplošenimi namigi na željeno stanje. Gre namreč za to, da mora natančnejša opredelitev možnega delovanja, ki naj pelje k željenemu stanju, upoštevati prav komponente pluralističnega modela.

Pomen pluralističnega urejanja političnega polja v jugoslovanskih razmerah je v tem, da: a) obstaja zelo jasno izražena zahteva po pluralistični ureditvi političnih procesov, ki jo izpričujejo različno svetovnonazorsko in geografsko umeščene usmeritve političnih dejavnikov in skupin dejavnikov; b) izkušnja kaže – od Španije po Francovi smrti do sedanjih dogajanj v nekaterih državah »realnega socializma« (Madžarska, Poljska in seveda Sovjetska zveza), da monistično oblikovani politični sistemi v fazi svojega razpadanja sprejemajo pluralizem tako rekoč kot vrednost po sebi; c) jugoslovanski primer razpadanja realsocialistične mašinerije se dogaja, kot je bilo že rečeno, prek vsiljevanja nekakšnega (vse bolj očitno neuspešnega) kripto-pluralizma (to se pravi, vzpostavljanja partijskih organizacij federalnih enot kot pravzaprav samostojnih političnih subjektov – strank).⁷

Toda tudi iz vseh teh predpostavk še ne izhaja niti osnovni konsenz o pojmu pluralizma, ki je vseskozi samo impliciten, prav tako pa tudi ni soglasja o tem, kako naj se konkretno legitimira. Vsekakor del uradnih političnih govorcev zastopa (kot nekakšen bolj ali manj odločilni ideološki motiv, ki ga skupno sprejemajo

⁵ Nasproti omenjeni bistveno antidemokratični predpostavki o prirojeni majorizaciji (ki se čisto ponavlja), moramo opozoriti na večkrat preverjeno Rikerjevo načelo, ki temelji na presumpciji teorije iger, po katerem v demokratičnih razmerah (zanje pa tu ves čas gre) velja »načelo velikosti, po katerem« udeleženci ustvarjajo ravno toliko velike koalicije, kolikoršne jim po njihovem prepričanju zagotavljajo zmago, nikakor pa ne večjih« (W. H. Riker, *The Theory of Political Coalitions*, Y. U. P., New Haven 1962, p. p. 32, 33, in A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Y. U. P., New Haven & London, 1977, str. 25 in dalje). Z drugimi besedami, v demokratičnih pogojih načelom povezovanja in tvorjenja večine ni mogoče dajati prednosti, kar je že empirično dokazano, po kriterijih sedanjih »nenačelnih koalicij«.

⁶ Prim. M. Walzer, *Spheres of Justice*, Basic, New York 1983.

⁷ Prim. Ž. Puhovski, »Moč in program«, »Naše teme«, Zagreb, 7–8/1986.

uradne strukture v vseh jugoslovanskih federalnih enotah), »nestranski pluralizem«. Ključni argument tega stališča je prizadevanje, da bi ga prikazali kot logično posledico ekvidistančne kritike enostranskega in večstranskega modela. Ta kritika, ki je bila nekoč prisotna v Kardeljevih delih, izhaja od liberalno navdihnjene kritike enostranskih sistemov (ob hkratnem zelo površno ideologiziranem reklamiranju jugoslovanskega političnega sistema po letu 1948 kot v temelju že neenostranskem sistemu).

Po drugi strani se to stališče navdihuje z levičarskimi (v nekaterih vidikih tudi iz konservativne doktrine prevzetimi) kritikami večstranskega parlamentarnega sistema na Zahodu.⁸ V taki ideologizirani zmesi prihaja do razen očitnega spoja različnih svtovnonazorskih in metodičnih elementov, tudi do čisto jasnega uporabljanja normativno-teoretičnih stališč kot analitičnih (v odnosu do jugoslovanskih razmer). Če torej primerjamo kritično prežeto sliko enostranskega in večstranskega modela (ob tem, da smo prej argumentirano dokazali, da je neutemeljeno izenačevati domet obeh kritik, ki vsaj v nekaterih različicah nikakor nista izenačljivi) z normativnimi določbami glede tega, kakšen bi jugoslovanski model moral biti (in eventualno tudi mogel), pridemo do tega, da izločimo ta model iz zagate enostranski – večstranski sistem, in da celo navidezno legitimiramo »nestranski pluralizem«.

»Nestranski« pluralizem utemeljujejo tam, kjer o njem kolikor toliko sistematično govorijo s formalnim opiranjem na Marxovo (in splošno, socialistično) kritiko odtujitve. Tako se namreč pokaže, da tudi večstranski sistem (o enostranskem v tem kontekstu ni niti potrebno posebej govoriti) odtuja politično moč od posameznika in ustvarja oligarhično strukturo, ki številne posameznike uporablja samo kot objekte v boju za oblast. Nasproti temu, trdijo, nestranski pluralizem omogoča v tem pogledu razodtujitev, se pravi omogoča delovanje posamičnih volj in, seveda, interesov.⁹ Kardelj to – v metodično pozitivni varianti – opredeljuje kot »pluralizem samoupravnih interesov«, pri čemer se zdi, da je atribut »samoupravni« seveda spet enkrat pomembnejši kot samostalni, katerega mu je pridano.¹⁰ Kajti ta atribut – na način, ki v marsičem kaže način delovanja realsocialističnega političnega govora – zaznamuje obstoj »filtror«, ki prepuščajo samo nekatere, ideološko predhodno »filtrirane« interese v uradno politično areno. Ideja, po kateri »integralno samoupravljanje« – po eni strani – nadomesti tradicionalni tip politične ureditve v celoti, po drugi strani pa tako »podružbljena politika« že vnaprej vsrka dejansko pluralnost interesov, s čemer postane odvečno notranje pluralno organiziranje političnih procesov in institucij, ta ideja je na ta

⁸ Prim. K. Kluxen, *Geschichte und Problematik des Parlamentarismus*, Suhrkamp, Frankfurt 1983, zlasti poglavje »Umblick und Ausblick«.

⁹ Zato mora ta koncept izhajati od že omenjene aporetične predpostavke o konkretni osebi kot nosilcu prava, kot subjektu. Na podlagi takšnega stališča imajo pravice vsi – mladi in stari, delavci in nedelavci, Albanci ali Črnogorci, itd. S tem se pravzaprav po več kot stoletju v reducirani obliki ponavlja izvorni liberalni model, ki so se mu sami liberalci razmeroma hitro odrekli in pristali na stranke kot organizirane posrednike politične volje. Nasproti takšnemu modelu seveda ni mogoče kaj dosti narediti z »notranjim« pluralizmom, se pravi z prizadevanjem, da se katera od obstoječih organizacij, ki temeljijo na »konkretnih« predpogojih pravic posameznikov, še bolj pa pravic kolektivov, preprosto preusmeri, kajti tudi preusmerjena organizacija tovrstnega tipa je šele formalni subjekt pluralizma (če bi na primer hoteli narediti mladinsko organizacijo za subjekt političnega pluralizma, bi morali predpostaviti politično in tudi svtovnonazorsko enotnost mladine ter načelno nereduktivno posebnost pozicije mladih ljudi v družbi in politiki prav zato, ker se mladi razlikujejo od drugih; takšna namera lahko vsaj v začetnih stopnjah razkroja »real-socialističnih« značilnosti sistema rodi očitne rezultate, dolgoročno pa se mora radikalno spremeniti, da ne bi postala ovira za resnično pluralizacijo, ki – med drugim – terja tudi ukinitve v začetku nevrapsljivo vzpostavljenih kolektivnih »konkretnih subjektov«, tudi mladine, delavstva, narodov itd.

¹⁰ Prim. Ž. Puhovski, »Demokracija i samoupravljanje«, Argumenti, Rijeka, 1/1978.

način imanentno (pokazalo pa se je, da tudi v praktični izvedbi) samo še en poskus, da se opraviči ohranjanje obstoječega političnega razmerja brez odkrite uporabe sile (ob pomoči hkrati izvedene radikalne depolitizacije velikega števila prebivalcev države in z atomiziranjem vseh gospodarskih, profesionalnih in kulturnih organizacij, ki bi lahko bile potencialni nosilci drugačnih političnih stališč).¹¹

»Močan« filozofski pojem odtujitve, ki stoji – čeprav bistveno zreduciran – na začetku takšne argumentacije, doživlja argumentacijsko usodo vseh pojmov tovrstnega tipa; praviloma namreč pripeljejo do zanemarjanja razločkov, ki se na začetni stopnji abstrakcije zdijo nepomembni, čeprav so odločilni za delovanje tistih »sektorjev« stvarnosti, na katere naj bi se abstrakcije nanašale. V resnici se v vsakem političnem sistemu oblast vzpostavlja kot odtujena v odnosu na nosilca, njenega izvirnega potenciala, posameznika. Toda, če je to – v modernih pogojih političnega življenja v skupnostih, ki se ne morejo neposredno sestajati – nujno, pa vendar tudi ni nepomembna razlika med odtujitvijo politične moči posamezniku v delovanju, za katero si prizadeva, in med odtujitvijo, do katere pride z uporabo njegove (ne več z volitvami izražene) moči za namene, o katerih ga niso ničesar vprašali.¹² V Jugoslaviji je leta in leta delovala druga varianta, nadomestni subjekt pa so brez izjeme prikazovali kot kolektiv.

V tem smislu aktualna dogajanja samo potrjujejo omenjeni dolgotrajni trend – človeške žrtve na Kosovu žal samo izostrujejo resnost »mednacionalnih spopadov«, ¹³ s katerimi se Jugoslavija v marsičem vrača v predvojno obdobje. Če izhajamo od naroda kot subjekt – in ne od državljana – takšnih spopadov sploh ni mogoče rešiti. S tem postaja dediščina Jugoslavije dodatni omejevalni dejavnik rešitve »realsocialističnih« problemov, zakaj dane probleme je mogoče rešiti samo tako, da se lotimo temeljite rekonstrukcije političnega sistema, se pravi, da ustvarjamo nov sistem, ki bo temeljil na individualni politični subjektivnosti in moderni logiki kolektivnega delovanja.¹⁴ Le tedaj, če bodo načelno priznane (naravne) pravice posameznikov in če bodo pravice kolektivov vedno znova vprašljive kot »ne-naravne« vse dotlej, dokler ti kolektivi ne izrazijo svoje notranje demokratične konstitucije – bo mogoče pozitivni sistem utemeljevati na evropski tradiciji naravnega prava.¹⁵

Obstoječe pluralistične težnje tudi same v marsičem nosijo obeležje odnosov,

¹¹ S tem preprosto zginjata spred oči dve temeljni negativni karakteristiki takšne sistematike. Po eni strani politična »odtujenost« tega partijskega tipa ni odvisna samo od strank, temveč tudi od konstitucije moderne skupnosti. V takšni skupnosti pa je pravica do združevanja ena temeljnih pravic (ki izhaja iz bistvene sestavine lastnosti oseba, ki je naravnana k razmerjem do drugih); – v omenjeni premisi je ta pravica zanikana, in to brez obrazložitve, čeprav je istočasno ustvarjen videz, da večstrankarski sistem prisiljuje vse ljudi, da se podrejuje njegovemu funkcioniranju in da onemogoča nekatere druge oblike angažmaja (na primer razna gibanja, kar seveda ne drži). Po drugi strani strankarski pluralizem uvaja bistven element institucionalizirane, organizirane kontrole oblasti, vsaj približno izenačenost možnosti tistih, ki niso na oblasti, da prek predstavnikov, če že drugače ni mogoče, nadzorujejo delo oblasti (prim. Gh. Ionescu, I. Madariaga, *Oposiiton*, Pelican, Harmondsworth 1972).

¹² Prim. A. Heller, »On Formal Democracy«, J. Keane (Ed.), *Civil Society and the State*, Verso, London–New York 1988. Težava pa je v tem – in z njo se spoprijema A. Heller – da formalnost demokracije izvaja v bistvu iz odnosa med državo in družbo – str. 130 – in ne upošteva, da ta formalnost obstaja tudi neodvisno od te delitve, pa tudi pred njo (na primer v strokovnih združenjih, mednarodnih forumih ali, na drugačen način, v stari Grčiji). To pa vendarle opozarja na to, da formalnost kot bistveno »odtuevalna« lastnost demokracije predpostavlja neki splošnejši proces, ki verjetno temelji na potrebi, da se z abstrahiranjem ljudi izenačuje.

¹³ Gre seveda za spopad med ljudmi, oziroma natančneje za skaljene odnose, ki peljejo v spopad. Na skaljenost teh odnosov med ljudmi bistveno vplivajo različne percepcije nacionalnih pripadnosti in političnih posledic te pripadnosti, vendar pa se narodi soočajo le figurativno, ljudje pa neposredno.

¹⁴ Prim. M. Olson, *The Logic of Collective Action*, H. U. P., Cambridge Mass., London 1971, zlasti poglavje »A Taxonomic of Groups«.

¹⁵ Prim. R. Dahrendorf, »Samo ljudi imajo prava«, *Borba*, Beograd, 20–21. maj 1989.

kakršni so se v zadnjih letih razvili v Jugoslaviji; zato je njihova teoretska pa tudi politična zasnovanost predvsem negativno dejavna (v smislu dokončnega delegitimiranja obstoječih institucijskih sklopov, ki tako in tako ne funkcionirajo). Mnogo manj pa se ukvarjajo z razvijanjem novih navad in, kakor je znano iz tradicije, z vzpostavljanjem in razvijanjem novih običajev, morale in ustreznih zakonskih norm. Brez tega (morda navidez preveč postopnega) procesa bodo vsakršne skrajšane, napačne ali namišljene »rešitve« še naprej neovirano vladale na politični sceni.

Kot so nekoč decentralizacijo reklamirali kot demokratizacijo, tako danes liberalizacijo (zaradi nemoči, ki se je pojavila predvsem v partiji) reklamirajo kot demokratizacijo. A država prav zaradi tega preprosto nima perspektive, ali drugače rečeno: perspektiva je možna šele tedaj, ko bo – po večletnem ozaveščenem preživljanju v krizi – jasen motivacijski sistem, ki bo veljal za velik del aktivnih prebivalcev države (po možnosti za večino). Ta motivacijski sistem pa v neposredni prihodnosti ne mora biti, kot smo že opozorili, predvsem ekonomske narave, ker je vrsta radikalnih političnih sprememb nujna predpostavka za gospodarske spremembe. Prav zato mora biti politično motiviranje ključno vprašanje pri ustvarjanju vzdušja, v katerem bi bilo morebiti mogoče obstoječe stanje spremeniti. Politično motiviranje pa je mogoče samo tedaj, če je večina prebivalstva prepričana, da so pravice posameznikov načelno izenačene, da obstajajo institucije, ki te pravice učinkovito varujejo in da gre pri tem za politično temeljne, aktivne pravice do vplivanja na zgradbo skupnosti (ne pa samo za »pasivne« pravice varstva posameznika pred političnimi posegi vlade v eksistenco posameznika ali skupine). To pa je mogoče doseči, kot kaže preizkušnja na mnogih straneh, prav z učinkovitim političnim pluralizmom.¹⁶

Subjekt političnega pluralizma pa je lahko samo institucija¹⁷. To je samo na prvi pogled nedosledno glede na stalno zagovarjanje odločilnega položaja posameznika v dosedanjih naših izvajanjih – vendar gre le za dve ravni istega temeljnega teoretsko-političnega stališča. Po drugi strani pa smiselne možnosti, o katerih je govor, kadar se razpravlja o skupnih problemih, nikoli niso tako številne, da bi lahko vsak pripadnik skupnosti imel lastno pozicijo, ki ne bi bila združljiva z drugimi. Zato je nujno povezovanje na načelih združevanja, ki je posledica opredelitve. Po drugi strani pa na ta argument pogosto odgovarjajo z dokazovanjem, da ta povezovanja posameznikov glede določene opcije, ki zadevajo skupni obstoj, variirajo, se pravi, da se skupine privrženecv ob različnih priložnostih, glede na različne tipe vprašanja različno sestavljajo, (glede na »ožje« politične, gospodarske, kulturne, moralne itd.). Ta predpostavka seveda izhaja iz podmene, da se posameznik opredeljuje neodvisno od določenih interesnih in svetovnonazorskih stalnic in pretežno na podlagi totalno svojske »neponovljivosti« svojega političnega bivanja. Ker pa ni, kot je dobro znano, politična eksistenca v tem pogledu na isti način specifična kot človeška individualnost v stvarnosti, lažje in bolj verjetno prihaja do povezovanja na podlagi stališč do temeljnih vprašanj skupnosti. V sodobnih razmerah se to pogosto izraža skoz svetovnonazorske, pa tudi izobrazbene ali kulturne lastnosti delov prebivalstva.

V jugoslovanskih razmerah se tako rekoč nujno ponavlja podoba, ki smo jo že večkrat opisali – pluralistične težnje ne bodo postale realnost kar preprosto zaradi (dokončne) odločitve oblastnikov, da bodo priznali notorno dejstvo o različnosti

¹⁶ Prim. R. A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, U. Ch. P. Chicago a. London, 1956.

¹⁷ Prim. R. A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, Y. U. P., New Haven a. London 1982, str. 5 in dalje.

mišljenj, mnenj, hotenj, interesov, volje ali nagnjenj, ampak šele tedaj, ko (in če) postane možno, da se avtonomne (pa čeprav samo zelo rudimentarno organizirane) politične institucije pravno utemeljijo kot nujna podpora političnemu pluralizmu. Dokler pa ni tako, bo vladal (in to zanesljivo ne bo trajalo dolgo) interregnum, v katerem so navidez tudi povsem radikalne pluralistične konstelacije možne pod pogojem, da (krajevni) mogočnejši takšno stanje podpirajo (ali vsaj ne nastopajo preveč odločno proti njemu). Šele tedaj, ko je z formalno registracijo samostojnih političnih organizacij storjen korak naprej, ki ga ni mogoče enostavno ukiniti (ker je za to potreben sodni, torej: pravni) postopek odprave že izdanega dovoljenja za delovanje, šele tedaj torej lahko govorimo, da je konec interregnuma. Seveda pa ta rešitev ni edino možna in tudi ne najbolj verjetna – in sicer prav zato, ker gre za procese, ki so posledica razpadanja političnega sistema (ne pa razumno vodene globalne politike, kot na primer v Madžarski), tako da je vedno možna tudi vrnitev k striktnemu monizmu. Ta je v današnjih razmerah seveda mogoč samo ob predpostavki neposredne vojaške intervencije (se pravi, če se kosovske razmere razširijo po vsej državi).

Zato je alternativa čisto jasna (čeprav še ni pri vseh prodrla v zavest): politični pluralizem ali militaristična restalinizacija (nacionalno-stalinistične usmeritve, kakršne so značilne za razmere v Srbiji, se ne morejo razširiti po vsej Jugoslaviji z ustreznimi cezarističnimi metodami populizma, ker so pri tem nacionalne razlike pač nepremostljiva ovira; vendar pa lahko te iste nacionalne razlike pogosto pripeljejo do tega, da se stalinistični revival na sploh napačno razpozna v kategorijah srbske majorizacije, kar daje stalinističnim invektivam določeno šanso tudi v drugih narodih). Politični pluralizem pa mora pomeniti, že zaradi razpoznavanja posledic prej omenjene alternative, kolikor mogoče jasnejše distanciranje od obstoječega političnega sistema, od vsake njegove politične institucije posebej. Pri tem ne mislimo na moralno raven procesa delegitimiranja (ki je tako in tako že v polnem teku), temveč na to, da teh institucij preprosto ni mogoče notranje probraziti in uporabiti za skrajšano (to pomeni lažjo) promocijo pluralizma. Razlog za to je dvojne narave: po eni strani so te institucije organizacijsko preslabotne, da bi lahko delovale same po sebi tudi tedaj, če bi se spremenil tradicionalni kontekst, v katerem so bile vsaj navidezno učinkovite (kajti institucijske politike v Jugoslaviji že dolga leta, če hočemo biti dosledni, sploh ni, ampak deluje njen nadomestek, ki se kaže v vrsti množičnih učinkov oziroma v alternativnih akcijah aparata sile); po drugi strani pa gre za institucije, ki so ukrojene po meri dolgotrajne depolitizacije (na primer, »najbolj množična organizacija sistema« – socialistična zveza –, sploh nima individualnega članstva) in njihovo politiziranje na novih osnovah bi verjetno zabredlo v imanentno protislovje spričo njihovih (minimalnih) organizacijskih potencialov.

Razen vsega tega so konkretna dogajanja kar nekajkrat zapored pokazala, da se »vračanje« političnega pluralizma v obstoječi sistem dogaja navidez nekonfliktno samo takrat, kadar obstaja implicitni in nevprašljivi konsenz »alternativnih pobud« in oblastnikov nasproti »zunanji nevarnosti« (to se je najbolje izpričalo v metodično pozitivnem smislu takrat, ko so se alternativne organizacije odrekle kritiki slovenskega vodstva v okoliščinah, ko je veljalo mnenje, ki se je pozneje pokazalo za napačno –, da bi to vodstvo lahko naletelo na resne politične težave v federaciji, ki bi pripeljale samostojnost slovenskega političnega polja pod vprašaj; metodično negativno pa se je to pokazalo prav tako v Sloveniji, ki ima v tem pogledu tudi največ izkušenj; namreč v dejstvu, da radikalnejši postopki nepokorščine do oblasti – v primeru procesa proti četverici, obtoženih pred vojaškim sodiš-

čem – ki so jih zagovarjale alternativne skupine, niso naleteli na podporo uradne politike, ampak so, nasprotno, doživeli politično kritiko z argumenti, da alternativni radikali delajo pravzaprav za »drugo stran« in proti demokraciji). Brž ko se torej konflikti jasneje izrazijo, se postavi vprašanje o javnih poroštvih za institucijsko samostojnost kot predpostavko resničnega pluralizma (protiargument, ki izhaja iz cinične predpostavke, pravi, da v primeru resnih konfliktov v jugoslovanskih razmerah nikakršna pravna jamstva tako in tako ne veljajo; vendar ta argument hote upošteva samo skrajne rešitve, zanemarja pa možnost stopnjevanja konflikta in tudi pritiskov, pri čemer na določeni točki tega stopnjevanja lahko dejstvo, da so nekateri pravni ukrepi nujni, morebiti upočasnijo napredovanje represije, kar v takšni pesimistični verziji ni nepomembno).

Institucijsko podprti pluralizem na jugoslovanski ravni se zdi navsezadnje še najmanj slaba rešitev (točneje: proceduralni pogoj za vse možne razumne rešitve) sedanjih razmer. Iz tega pa seveda – in na žalost – nikakor ne izhaja, da je takšna rešitev tudi najbolj verjetna. Vendar je tako očitno v nasprotju s sedanjim stanjem kot tudi z alternativno varianto razvoja države – po zaslugi vrste političnih poskusov v zadnjih mesecih pa tudi vse bolj zasidrana v zavesti potencialnih političnih dejavnikov – da mimo nje ne bo mogla nobena varianta nadaljnjega dogajanja. Ustavne spremembe, ki bi edine lahko zagotovile takšen pluralizem (v smislu možnih načel nove ustave), pa hkrati terjajo pluralistično zavest, da bi sploh lahko govorili o radikalni spremembi političnega sistema. Nazadnje pa moram opozoriti še na nek element, ki je sicer proceduralne narave, vendar pa je bistven in ga je vsekakor treba upoštevati. To je namreč dejstvo, da je jugoslovanska ustava po svojih lastnih določbah praktično nespremenljiva, ker je za sleherno spremembo potreben konsenz vseh federalnih enot (za sleherno kolikor toliko radikalno spremembo pa tega glede na popolnoma razvidne razlike med temi enotami v političnem, ekonomskem in kulturnem pogledu sploh ni mogoče pričakovati). Zato je, objektivno gledano, nadaljnje razpadanje sistema in njegova popolna nemoč delovanja (vse pa kaže, da se prav v to smer stvari že lep čas razvijajo) šele tisto, kar lahko pripelje do*točke, ko se bo spreminjanje sploh začelo.

Seveda, v primeru, ko gre za radikaliziranje življenjskih tegob, o čemer tu razpravljamo, ni hvaležno predpostavljati, da se bo demokratična zavest krepila in tudi organizacijsko in programsko razvijala ter uspela uveljaviti rešitve, kakršne so tu (kot možne) opisane (ali pa tem podobne). Spet je tako, da se avtoritarna varianta zdi verjetnejša. Prav zato je odgovor na vprašanje, kam gre Jugoslavija, v prvi vrsti vendarle povezan s prejšnjim odgovorom na vprašanje, ali je namreč sploh verjetno, da bi se v doglednem času zgodile resnejše spremembe (»gibanje« Jugoslavije v neko smer).

Če bi se ne izkazalo kot realno to, da je v končni posledici obstoječe stanje postopnega propadanja za večino dejavnikov manjše zlo kot pa tveganje radikalnih sprememb, če bi se ne izkazalo kot realno to, da aparat moči vsili militarno enotnost, bi postala demokratična rešitev verjetnejša. Seveda pa ni težko predvideti, koliko težavnih predpostavk bi bilo treba dotlej absolvirati, in seveda tudi ne tega, da bo o tem konkretno odločala prvenstveno politična sfera v vseh predelih države. Tu predstavljene analize (in manj prognoze) bi mogle biti pripomoček za eno od možnih usmeritev.